

Tempora mutantur.

Om tidsbegreppet i den latinska grammatiken

Gunhild Vidén

I mellanmänsklig kommunikation uppstår snabbt behovet av att förklara ett tids-sammanhang. Varje turist som har besökt ett land där man bara lärt sig några få ord av språket har säkert upplevt detta: det kan vara en avgörande skillnad om man försöker förklara att man just har kommit från en viss plats eller att man är på väg dit. Infinitiver räcker inte långt. Man inser dessutom snabbt att det finns olika slags tidsförhållanden. Det är skillnad mellan absoluta tidsförhållanden: 'Igår var jag i Pompeii, idag är jag i Rom, i morgon kommer jag att vara i Florens', och relativa tidsförhållanden: 'Innan jag åkte till Pompeii besökte jag min faster, medan vi gick runt i Pompeii mötte jag en gammal skolkamrat och efter det att vi hade varit i Pompeii åkte vi upp på Vesuvius'. Den absoluta tiden beskriver händelser i förhållande till den talandes tidpunkt, medan den relativa tiden beskriver händelser i relation till andra händelser.

Latinet har system för att uttrycka dessa (och även mer komplexa) tidsförhållanden. För det första finns det ett morfologiskt system, där man genom att pussla ihop de byggbitar som morfemen utgör bildar ordformer som betecknar olika tempus. Latinet rör sig med sex olika tempusformer: presens, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt, futurum simplex, futurum exaktum. Dessa känner vi i stort sett igen från den svenska skolgrammatiken: *jag talar, jag talade, jag har talat, jag hade talat, jag kommer att tala*, med undantag av formen futurum exaktum som kan återges med 'jag kommer att ha talat'. Medan svenskan uttrycker sina tempusformer genom en kombination av morfem och hjälpverb (talar, talade, har talat, hade talat, kommer att tala, kommer att ha talat) är latinet rent morfologiskt men opererar också med tre olika verbstammar för olika tempus. På presensstammen bildas presens, imperfekt och futurum simplex, både aktiva och passiva former. På perfektstammen bildas perfekt, pluskvamperfekt och futurum exaktum, enbart aktiva former. På supinstammen bildas perfekt particip och futurum particip; perfekt particip ligger i sin tur till grund för de passiva formerna i perfekt, pluskvamperfekt och futurum exaktum, medan futurparticipet kan användas för att bilda en s. k. perifrastisk verbform: 'Jag står i begrepp att'. Den ovan återgivna ramsan av aktiva tempusformer på svenska (jag talar osv.) skulle på latin se ut på följande sätt: *dic-o, dic-eba-m, dix-i, dix-era-m, dic-*

a-m, dix-er-o, där *dic-* är presensstam av verbet *dicere* och *dix-* är perfektstam av samma verb (de respektive tempusmorfemen är markerade med fetstil). Eftersom latinet är ett syntetiskt språk följs tempusmorfemet av personändelse.

För den latinstuderande får detta de tråkiga konsekvenserna att man måste lära in det morfologiska systemet för att kunna hämta in all den information som ligger i varje enskild verbform (även modus uttrycks morfologiskt). I det latinska lexikonet presenteras därför fyra olika s. k. temaformer för varje verb: presens indikativ första person singular (i exemplet ovan med verbet 'tala' är detta formen *dico*), perfekt indikativ första person singular (*dixi*), supinum (som i detta verb är *dictum*), samt presens infinitiv (*dicere*). Utifrån dessa fyra former kan man utläsa presensstammen, perfektstammen, supinstammen samt vilken av latinets fyra konjugationer verbet tillhör. Om man dessutom kan tempus- och modusmorfemen samt personändelserna kan man bilda och omvänt identifiera samtliga verbformer för verbet ifråga.

Nästa steg är att reflektera över användningssättet av dessa verbformer. Vi har redan berört det absoluta och det relativa tidsförhållandet. Där kan vi konstatera att latinet åtminstone på vissa punkter är mer noga än svenskan med att ange det relativa förhållandet. Detta förklarar existensen av den tempusform som inte känns lika given i svenskan, nämligen futurum exaktum. Detta tempus anger att en verbhandling som ligger i framtiden i förhållande till talögonblicket kommer att vara avslutad före en annan verbhandling som också ligger i framtiden. Låt oss se på ett exempel: 'När jag **har skrivit** färdigt den här artikeln, **ska** jag **dricka** kaffe'. Meningen inleds med en temporal bisats och därefter följer huvudsatsen (jag har markerat verbformerna med fetstil). Vi kan då konstatera att huvudsatsen har verbet i futurum medan bisatsen har perfekt. På svenska räcker huvudsatsens tempus för att vi ska uppfatta båda satsernas handling som något som ligger i framtiden. På latin måste man däremot markera futurum i båda satserna: 'När jag **ska ha skrivit** färdigt den här artikeln, **ska** jag **dricka** kaffe'. Meningen är naturligtvis begriplig i denna form på svenska, men inte naturlig ('ska ha' på svenska har ju ofta innebörden av 'lär ha'; 'han ska ha skrivit färdigt sin bok nu' förstås som 'det sägs att han har skrivit färdigt sin bok'). Möjligen kan man tänka sig 'artikeln ska vara färdigskriven innan jag tar mig en kopp kaffe'; då använder vi en form av futurum exaktum men väl att märka står denna i huvudsatsen, medan bisatsen använder sig av presens utan att förvirring om ordningsföljden uppstår. På latin måste däremot både huvudsats och bisats innehålla futurum, och ordningsföljden mellan handlingarna fastställs genom valet av futurumform: i detta fall futurum exaktum i bisatsen och futurum simplex i huvudsatsen.

Förutom dessa två tidsförhållanden, relation i förhållande till en fast tidpunkt och relation i förhållande till en annan verbhandling, talar man i den latinska syntaxen också om aspekt och/eller aktionsart. Aspekt definieras i de vanligaste svenska latingrammatikerna som “den synpunkt som anlägges på verbets handling”¹ eller “det sätt på vilket handlingen uppfattas”.² Innebörden av detta är förstås inte glasklar, och det blir heller inte tydligare av att det ibland sätts likhets-tecken mellan aspekt och aktionsart (Tidner) och ibland beskrivs som två olika fenomen (Sjöstrand).³ Går vi utanför Sveriges gränser finner vi att den franska grammatiken Ernout-Thomas använder termen ‘aspect’, men framhåller att skillnaden mellan absolut och relativ tid spelar betydligt större roll i latinet än de distinktioner som ligger i aspektbegreppet.⁴ Den tyska syntax som fortfarande är något av bibel för alla studier av latinsk syntax och stilistik, efter författarnamnen kallad Hofmann-Szantyr, använder uttrycket ‘Aktionsart’, och beskriver detta som primärt i förhållande till de absoluta och relativa tidsperspektiven. Hofmann-Szantyr definierar aktionsarterna som ‘perfektiva’ (där perspektivet ligger på handlingens fullbordande), ‘imperfektiva’ (där perspektivet ligger på handlingens förlopp, även beskrivet som durativt) och ‘perfektiska’ (avslutade handlingar).⁵ Sjöstrand använder samma terminologi, medan Tidner använder beteckningarna ‘lineär’ för imperfektiv och ‘punktuell’ för perfektiv men behåller termen ‘perfektisk’. Vilka termer man än använder står det klart att det finns en skillnad mellan verbhandlingar som beskrivs utan intresse för deras påbörjande eller avslutande och verbhandlingar som beskrivs med fokus på avslutandet antingen det är förestående eller redan har ägt rum. Ofta finns det en semantisk faktor i detta: ‘nysa’ är exempelvis en handling vars påbörjande och avslutande är inbakat i själva ordet, och där en durativ form endast kan bestå av upprepning av handlingen, medan ‘längta’ har en durativ innebörd. Många gånger kan språk hantera dessa skillnader morfematiskt, t. ex. genom att ett enkelt ord med durativ innebörd får förändrad funktion genom tillägg av prefix eller annan sammansättning. Jämför t. ex. svenskans ‘se’ med ‘få syn på’.

Men det finns också exempel på verb som kan ges olika aspekter beroende på sammanhanget. För svenskans del måste detta ibland klargöras genom omskriv-

---

¹ Tidner 1961:§173:3.

² Sjöstrand 1960:§187.

³ Sjöstrand reserverar begreppet aktionsart för semantiska skillnader, och exemplifierar med konklusiv och icke-konklusiv aktionsart som i skillnaden mellan att erövra och att belägra, se §187.

⁴ Ernout-Thomas 1953:§239.

⁵ Hofmann-Szantyr 1965:§167.

ningar när det inte framgår av t ex semantiska faktorer. ‘Jag höll på med att tvätta bilen när min granne kom fram till mig’ är ett exempel på att den imperfektiva aspekten tydliggörs genom omskrivning. På latin har de olika tempusformerna också i uppgift att markera aspekten, något som måste uppmärksammas i översättningen. Detta kan vålla en del problem för den ovane läsaren, eftersom tempusformerna fungerar annorlunda i svenskan. Låt oss studera ett exempel: ‘*Litteras scribebam, cum Caesar intraret*’. Detta kan översättas med ‘Jag skrev brev, när Caesar kom in’. Predikatet i huvudsatsen (i fetstil) står i imperfekt. Ser vi istället på följande mening: ‘*Litteras scripsi, cum Caesar intraret*’, så finner vi att översättningen blir likadan. Predikatet *scripsi* står här i perfekt, men tidigt i latinstudiet får vi lära oss att latinskt perfekt oftast översätts med svenskt imperfekt.⁶ Detta har förstås i sin tur att göra med att svenskt perfekt är perfektiskt. Så vad är då skillnaden? Latinskt imperfekt används för markera en imperfektisk handling, och första exemplet behöver alltså översättas med ‘jag höll på med att skriva brev, jag satt och skrev brev när Caesar kom in’ för att detta ska bli tydligt. Använder man istället perfekt så markerar man att handlingen är perfektiv: ‘Jag avslutade just ett brev, när Caesar kom in’. Det betyder i sin tur att man får tänka över verbhandlingens aspekt på svenska för att välja rätt tempus vid översättning till latin: ‘Jag fick syn på Caesar och kände genast igen honom’ måste alltså återges med perfekt på latin: ‘*Caesarem vidi et statim eum cognovi*’⁷, medan ‘Jag iakttog en man och kände så småningom igen Caesar’ blir ‘*Hominem videbam et paulatim eum cognovi*’. *Videbam* står i imperfekt, medan *cognovi* kvarstår i perfekt eftersom igenkännandet är en perfektisk handling.

Den aspektuella funktionen som ingår i latinets tempusystem möjliggör en lakonisk uttrycksform som kan vara synnerligen effektiv. Ett (i flera betydelser) klassiskt exempel är när Cicero, romersk konsul för år 63 f. Kr., har avslöjat en sammansvärjning mot staden och staten Rom ledd av upprorsmannen Catilina, och har låtit gripa ett antal av de sammansvurna. Dessa avrättas, och Cicero träder fram inför folket för att tillkännage att de fått sina straff. Detta sker med ett enda ord: *Vixerunt!* ‘De har levat!’ – och eftersom den perfektiska aspekten anger det kvarstående resultatet av handlingen kunde åhörarna lätt konkludera med att de inte längre var i livet. En något mindre drastisk form av samma sak

---

⁶ För att undgå begreppsförvirring använder jag mig genomgående av de traditionella beteckningarna för tempus för förfluten tid, eftersom det är dessa som används i de latinska grammatikorna.

⁷ *Cognovi* är s.k. perfectum praesens som anger det kvarstående resultatet av en handling, se t.ex. Sjöstrand 1960:§191.

lever kvar i den svenska akademiska promotionsakten, i den mån denna fortfarande utförs på latin. Efter fullbordad promovering av hedersdoktorer, jubeldoktorer och examinerade doktorer avslutar promotor med ordet *Dixi!* 'Jag har talat!' Innebörden är alltså 'jag har talat färdigt'. Onekligen möjliggör det latinska tempussystemet en stilistisk elegans som svenskan inte alltid kan motsvara.

Litteratur

- Ernout, A. & F. Thomas. 1953. *Syntaxe Latine*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Hofmann, J. B. & A. Szantyr. 1965. *Lateinische Syntax und Stilistik (Handbuch der Altertumswissenschaft II.2.2)*. München: Verlag C.H. Beck.
- Sjöstrand, N. 1960. *Ny latinsk grammatik*. Lund: Gleerups förlag.
- Tidner, E. 1961. *Latinsk språklära för gymnasiet*. Stockholm: Magnus Bergwalls förlag.